

*Кулина О. В.,
асистент кафедри прикладної лінгвістики
Національного університету «Львівська політехніка»*

КОНСТИТУТИВНІ ОЗНАКИ АНГЛОМОВНОГО МОВЛЕННЄВОГО ЖАНРУ ЗАПОВІТУ

Анотація. У статті проаналізовано погляди на вивчення мовленнєвого жанру у різних підрозділах мовознавства, запропоновано «паспорт» мовленнєвого жанру заповіту та описано основні конститутивні ознаки цього жанру.

Ключові слова: мовленнєвий жанр, мовленнєвий жанр заповіту, конститутивна ознака, «паспорт» мовленнєвого жанру.

Постановка проблеми. Поняття мовленнєвого жанру (далі – МЖ) посідає вагомe місце в сучасній дискурсології. Науковці по-різному підходять до дослідження МЖ та по-різному його інтерпретують. Визначення мовленнєвого жанру заповіту (далі – МЖЗ), його основних ознак, функцій і його місця у жанровій палітрі правового дискурсу є актуальним питанням дискурсивних досліджень. Не досягнуто єдності поглядів стосовно основних ознак МЖ та їхньої типології.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему жанру як мовленнєвої категорії досліджували такі українські та зарубіжні науковці, як М. Бахтін, В. Демет'єв, Т. Шмельова, Ф. Бацевич, Х. Дяків, Т. Яхонтова, Н. Кравченко, П. Бергер, Т. Лукманн, Б.-Л. Гуннарссон, К. Мілер, Дж. Свейлз, М. Хеллідей, Р. Хасан, Дж. Мартін.

Дослідження МЖ спирається переважно на теорію МЖ М. Бахтіна. У 1978 році М. Бахтін публікує статтю «Проблема мовленнєвих жанрів», яка зробила революційний прорив у дослідженнях МЖ. У цій статті автор поділяє жанри на первинні (прості) та вторинні (складні) [3, с. 239]. До перших він відносить щоденне спілкування, а до других – такі, що в процесі формування «вбирають в себе і переробляють» різноманітні первинні жанри [3, с. 239]. М. Бахтін визначає МЖ як одиницю мовлення, яка є «відносно стійкою нормативною формою висловлень» [3, с. 260]. Автор виокремлює такі характеристики висловлень: 1) наявність предметно-сислового змісту, яка визначає композиційно-стилістичні особливості висловлень; 2) експресивність, яка визначає композицію та стиль; 3) чіткі межі, які визначені зміною мовців [3, с. 264–274]. О. Селіванова справедливо зауважує, що М. Бахтін ототожнив мовленнєві жанри із висловленнями і називає це суперечливим моментом його концепції [7, с. 357].

Ф. Бацевич у своїй статті «Термінологія комунікативної лінгвістики: аспекти дискурсивного підходу» розглядає МЖ як єдність змісту, стилю, композиції та низки соціальних позамовних чинників [1, с. 30–34]. У той же час Ф. Бацевич зазначає, що МЖ відіграють значну роль у дискурсі й саме вони організують людське мовлення [2].

Т. Яхонтова виділяє низку підходів до вивчення концепції жанру в сучасних філологічних науках, зокрема в новій риторичній, функціональній стилістиці, лінгвістиці тексту, когнітивній лінгвістиці та прикладній лінгвістиці [9, с. 17–72]. Вона вважає, що ці підходи мають спільні та відмінні риси. До спільних рис вона відносить «соціокомунікативну і функціональну

зумовленість жанрів та її примат у формуванні різноманітних жанрових ознак», а відмінність полягає у підходах до трактування сутності категорії «жанр», що спричинене особливостями предмета дослідження в різних науках [9, с. 71–72].

Нова риторика розвинулась у 50–60 роках ХХ ст. у США, і є американським феноменом. Її особливістю є тісний зв'язок з теорією і практикою письма та зростання інтересу до соціальних та комунікативно-орієнтованих досліджень. Представники нової риторики (П. Бергер, Т. Лукман, Б.-Л. Гуннарссон) розглядають жанри як «типизовані риторичні дії, що відображають повторювальні соціальні інститути» [9, с. 11]. Вони стверджують, що жанри невід'ємні від цих ситуацій та різноманітних контекстів свого функціонування (зокрема професійних, інституційних та культурних). К. Мілер дещо переосмислює соціальні аспекти мовленнєвих жанрів і визначає жанр як соціальну дію, яка виникає в результаті ситуативного контексту та спонукальних мотивів [12, с. 151–167]. Контекстом він називає типизовані чи повторювальні риторичні ситуації як результат людської інтерпретації навколишнього матеріального світу. Т. Яхонтова зазначає, що така інтерпретація формується і відображається у свідомості, мові та риторичі (стратегіях усного мовлення та письма, спрямованих на досягнення визначених цілей у певних суспільних умовах) [9, с. 29].

Функціональна стилістика визначає жанр як взаємодію тексту та ситуативного контексту його функціонування. Такий підхід використовує австралійська системно-функціональна лінгвістика. До цього напрямку належать К. Хеллідей, Р. Хасан, Дж. Мартін. Головною теоретичною рисою австралійської системно-функціональної лінгвістики є визначення соціальної природи мови, яку К. Хеллідей та його послідовники називають «соціальною семіотикою» [14, с. 659–661].

Лінгвістика тексту розглядає жанр як функціонально-комунікативний феномен або як тип тексту з певними комунікативно-прагматичними параметрами і специфічними засобами вербального оформлення [9, с. 11]. До представників цього напрямку відносять К. Гаузенблаза, Дж. Камбереліса. Лінгвісти цього напрямку визначають комунікативну спрямованість жанру та його характеристики [9, с. 11]. До цих характеристик відносять суспільну сферу та типову ситуацію спілкування, особливості адресанта та адресата, тип каналу комунікації. Жанрознавчі дослідження у лінгвістиці тексту поєднують функціонально-стилістичні та лінгвотекстові підходи і розглядають жанри як види цілісних мовленнєвих висловлень з певною комунікативною орієнтацією, які можна змоделювати у вигляді деяких загальних текстових конструкцій [9, с. 54].

Соціориторичну концепцію жанрів запропонував американський лінгвіст Дж. Свейлз. Він розглядає жанр як засіб досягнення комунікативних цілей, що належать відповідним дискурсивним спільнотам. Він вводить поняття «дискурсивна спільнота» і виділяє п'ять головних моментів у цьому понятті:

1) жанр як узагальнення певного класу подій, у яких важливу роль відіграє мова; 2) комунікативні події стають жанрами за умови набуття спільних цілей для усіх учасників подій; 3) варіативність різноманітних жанрових рис; 4) комунікативна мета жанру обмежує структурування змісту і форми його конкретних текстових реалізацій; 5) визначення ролі членів дискурсивних спільнот у створенні найменувань жанрів і жанрових номенклатур [13, с. 45–49].

Метою статті є аналіз конститутивних ознак МЖЗ. Для досягнення мети поставлено такі завдання:

- 1) дати огляд поглядів на МЖ у сучасному мовознавстві;
- 2) проаналізувати складники «паспорту» МЖЗ;
- 3) описати основні конститутивні ознаки англомовного МЖЗ.

Актуальність дослідження зумовлена тим, що заповіт як правовий документ спадкового права відіграє значну роль та посідає особливе місце в житті сучасного суспільства усіх розвинених країн. Однак висвітлення цього питання з погляду лінгвістики є недостатнім і потребує подальшого вивчення. Тому виникає потреба здійснення наукових розвідок у цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Впродовж історії Англії існувало багато законів про заповідання особистої власності за заповітом у церковному праві, некодифікованому законодавстві та англосаксонському праві. Заповідання нерухомості в Англії вперше юридично затверджує Закон про заповіти (Statute of Wills, 1540 рік) [10, с. 92]. У 1677 році прийнято закон про шахрайство (Statute of Frauds), за яким волевиявлення спадкодавця щодо розподілу нерухомості слід оформляти в письмовій формі. На початку XIX ст. правила щодо укладання заповітів ускладнилися. Закон про заповіти (Wills Act, 1837 рік) забезпечує право заповідання свого особистого рухомого та нерухомого майна кожному повнолітньому мешканцю Сполученого Королівства [16]. Заповіт набуває чинності після смерті спадкодавця. За життя спадкодавець може його змінити. Більшість приписів акта 1937 року чинні дотепер в Англії та Уельсі. Відповідно до ст. 9 цього акта заповіт має бути зроблено в письмовій формі, підписано заповідачем (або іншою особою за його вказівкою) і посвідчено не менше ніж двома свідками в його присутності [16].

Закон 1837 року містить визначення терміна «заповіт». Останній відноситься до основного тексту заповіту та додаткових розпоряджень до нього, письмових документів, які можна віднести до заповідальних. Заповітом називається також волевиявлення стосовно опікунства над дитиною відповідно до акта 1660 року та актів, прийнятих парламентом Ірландії на 14 та 15 роках правління короля Карла II [16].

З погляду сучасного мовознавства мовленнєвий жанр є «одиницею мовлення як системно організованої репрезентації мови, дискурсивний інваріант, зразок ідеальної природи, що характеризується певним тематичним змістом, композиційною структурою, відбором фонетичних, лексико-фразеологічних, граматичних стилістичних засобів й інтенційно-прагматичними особливостями» [7, с. 356].

МЖ є предметом досліджень багатьох науковців, розроблено багато моделей для пошуку вагомих параметрів для визначення жанру на основі досліджень М. Бахтіна. Т. Шмельова для опису та систематизації МЖ пропонує «анкету мовленнєвого жанру» [8, с. 88–99]. Дослідник виокремлює сім пунктів, які вона називає «ознаками, необхідними і достатніми для розпіз-

нання, характеристики та конструювання МЖ»: комунікативна мета, концепція автора (адресанта), образ адресата, образ минулого, образ майбутнього, тип диктумного (подійного) змісту, мовленнєве втілення МЖ.

В. Демет'єв зазначає, що «анкета МЖ» Т. Шмельової створювалась як дедуктивна модель і значно пізніше пройшла апробування на практиці, хоча її застосування потребувало значної модернізації [4, с. 112–113].

Варто зазначити, що український дослідник Н. Кравченко використовує «анкету МЖ» Т. Шмельової для виділення компонентів жанрової моделі міжнародного правового дискурсу. Вона виділяє такі компоненти жанрової моделі правового дискурсу: 1) комунікативна мета адресанта; 2) концепція адресанта; 3) концепція адресата; 4) комунікативне минуле; 5) комунікативне майбутнє; 6) інтерактивний стратегічний предикат; 7) стандартна композиція у формі жанрових фрагментів; 8) специфіка комунікативної організації жанрових фрагментів у формі мовленнєвих актів, їхніх іллокутивних характеристик, експліцитності / імпліцитності пропозиційного змісту; 9) визначення локальних когнітивно-комунікативних ролей та завдань ними різновидів локальних інтерактивних моделей; 10) набір тематичних структур; 11) параметр мовленнєвого втілення; 12) критерій типового графічного оформлення; 13) характеристика гібридності міжнародно-правових жанрів [6, с. 149–150].

Х. Дяків виділяє дев'ять критеріїв паспорта МЖ: 1) комунікативна мета – спонукати адресата до певної дії, до відповідної поведінки, до зміни поведінки на краще або застерегти адресата від неналежної поведінки; 2) загальний комунікативний смисл, що передбачає вплив на поведінку адресата та вплив на ставлення адресата до певної події; 3) модель адресанта; 4) модель адресата; 5) диктумний зміст; 6) чинник комунікативного минулого; 7) чинник комунікативного майбутнього; 8) жанрова тональність, яка залежить від манери спілкування, ставлення мовця до адресата, сприйняття адресата та ситуації спілкування; 9) засоби реалізації (лексичні, граматичні та синтаксичні вербальні засоби) [5, с. 111–120].

Аналіз текстів англомовних заповітів дає змогу зробити висновок, що заповіт належить до вторинних жанрів, оскільки його передумовою є різноманітні життєві комунікативні ситуації. Предметно-смісловий зміст заповітів визначає предмет заповідання. Ним є заповідання нерухомої та особистої власності, відкликання попереднього заповіту, призначення виконавців чи опікунів. Експресивність композиції та стиля теж притаманна заповітам, підтримує увагу і надає їм урочистості: *“This is the Last Will and Testament of me Charles Robert Darwin of Down near Buckingham in the Country of Kent, I hereby revoke all former wills by me made; In witness whereof, I have hereunto set my hand and seal this 9th day of February, 1912; And I hereby revoking all my former wills and other testamentary dispositions I declare this only to be my last will and testament; in witness whereof I have hereunto set my hand this twenty seventh day of September in the year of our Lord one thousand eight hundred and eighty one”* [14].

На основі досліджень, матеріалом якого є 200 заповітів, складено «паспорт» МЖЗ, що виражає його конститутивні ознаки.

1. **Комунікативна мета** є головною конститутивною ознакою МЖ. Основна комунікативна мета заповітів полягає в тому, щоб повідомити останню волю заповідача. Для вербального втілення мети існують чітко встановлені законодавством форма та низка структурно-синтаксичних моделей та термінів

спадкового права: *I give and bequeath; I hereby order and direct; then I order and direct; I direct; I appoint; I give to; I hereby declare that; I subject all my other property to; I revoke all former wills by me heretofore made; I declare that* [14]. Для пояснення чи уточнення заповідачі використовують такі вислови: *provided that; as hereinafter directed; I hereby make the following provisions for; the above mentioned; Considering the insolvent state of affairs of* [14]. Подання власної думки чи волі засвідчують такі фрази: *it is my opinion that; It is my wish that* [14].

2. Модель адресанта представлена у заповітах експліцитно та імпліцитно. У першій частині заповіту адресант представляє себе: *This is the Last Will and Testament of me Charles Robert Darwin of Down near Beckenham in the Country of Kent; I Jane Austen of the Parish of Chewton* [14]. Заповіти містять інформацію про вік, стать, соціальний стан та особистість заповідача. Наприклад, той факт, що пані Сміт заповідає створити школу, детально описує освітні напрями та розписує витрати бюджету, вказує на те, що вона любить дітей, є освіченою людиною, яка продумує найменші деталі. Фраза *"I give and bequeath to each of my friends Sir Joseph Dalton Hooker and Thomas Henry Huxley Esquire the legacy or sum of one thousand pounds sterling free of legacy duty as a slight memorial of my life long affection and respect for them"* [14] говорить про те, що Ч. Дарвін вмів цінувати дружбу.

3. Модель адресата є вагомою конститутивною ознакою заповіту. Він може мати одного або декілька адресатів. На основі того, що і кому заповідач дарує, можна вибудувати уявлення про його / її стосунки із заповідачем і сформулювати певне враження про адресата. Так, фраза *"And I give and bequeath to my son Francis Darwin my Scientific library that is all book relating to Science"* [14] вимальовує образ сина-науковця.

4. Чинник комунікативного минулого включає ситуативні фактори, які передують заповіданню. Заповіт належить до ініціативних МЖ. Автор виражає своє ставлення самим фактом дарування чи позбавлення майна. Наприклад, фраза *"And whereas under and by virtue of the settlement executed previously to my marriage with my said wife Emma Darwin and which Settlement bear date on or about the thirty first day of December one thousand eight hundred and thirty eight I have the right of appointment and disposition of the sum of ten thousand pounds therein expressed to be secured by the bond of my late father Robert Darwin and to the interest of which I am entitled for my life and my said wife is also entitled for her life in case she shall survive me"* [14] відтворює історію родинних стосунків, які визначили волю заповідача.

5. Чинник комунікативного майбутнього включає ситуативні фактори, які обумовлюють подальший розвиток мовленнєвих дій і які реалізуються у виникненні інших МЖ: *I recommend to my daughter, Martha, the maintenance and care of my well-beloved sister Anne Scott Marks, and trust confidently that from affection to her, as well as for my sake, she will never let her want a comfort* [14]. Спадкоємець після смерті заповідача може прийняти спадщину або відмовитись від неї, може виконати приписи заповіту або знехтувати ними.

6. Диктумний зміст виражає, що хотів сказати автор та що сприйняв адресат. Як зазначає Т. Шмельова, диктумний зміст перебуває у площині «позамовної дійсності» [8, с. 87]. Автор заповіту очікує на успішне виконання останньої волі.

7. Жанрова тональність передає спектр лексичних та граматичних ресурсів жанру, які позначають полюси (клішованість / індивідуальність, мінімальність / максимальність словесного

висловлювання). Усі ці характеристики присутні у заповіті. Так, наприклад, усі заповіти використовують такі фрази, як *I direct; I give and bequeath; I declare; I give and devise; I have the right of appointment and disposition; I hereby declare and direct; I direct and it is my will* [14]. Заповіт Джейн Остін складено на одній сторінці, тоді як заповіт Чарльза Дарвіна становить вісім сторінок. Більшість заповітів характеризуються стислістю та чіткістю викладу (1–2 сторінки).

8. Стандартна композиція у формі жанрових фрагментів є невід'ємною особливістю англійських заповітів. Їм притаманна стандартна композиція у такій послідовності: назва (Last Will and Testament), представлення адресанта, заповідання, відкликання попередніх заповітів (якщо були), призначення виконавця та засвідчення. Наведемо приклад.

9. LAST WILL AND TESTAMENT of Jane Austen

10. I, Jane Austen of the Parish of Chawton, do by this my last will. I testament give and bequeath to my dearest sister Cassandra Elizabeth everything of which I may die possessed, or which may be here after due to me, subject to the payment of my funeral expenses, and to a Legacy of £50 to my Brother Henry, and £50 to M-dede Bigeon – which I request may be paid as soon as convenient. And I appoint my said dear sister the executrix of this my last will and testament.

11. Jane Austen

12. April 27 1817[14].

13. Специфіка комунікативної організації жанрових фрагментів у формі мовленнєвих актів, їх іллокутивних характеристик експліцитності / імпліцитності пропозиційного змісту визначають цілеспрямованість мовленнєвої дії, виражають комунікативну інтенцію адресанта. У досліджених заповітах виявлено мовленнєві акти різних типів. Наприклад, декларатив *"I have the right of appointment and disposition of the sum of ten thousand pounds therein expressed to be secured by the bond of my late father Robert Waring Darwin"* [14], комісив *"I appoint my sons to be the executors and trustees of this my will"* [14] та директив *"I wish to be buried after a service in my local church"* [14] зобов'язують до виконання певної дії у майбутньому.

14. Параметр мовного втілення є мовним оформленням, за допомогою якого заповіти доходять до адресата. Основними лексичними засобами реалізації заповітів є велика кількість юридичних термінів (*bequest, codicil, decedent, devise, executor, testate, testator*) та типових фраз (*of sound mind, I hereby nominate*).

15. Ситуативний контекст відіграє важливу роль при складанні заповітів. Наближення смерті, хвороби, певні конфліктні ситуації у родині є головними мотиваторами для складання заповітів. Ситуативний контекст визначає виконавців заповіту, що і кому дарувати та значною мірою впливає на мовні засоби вираження. Заповіт укладають із зазначенням місця і часу, його підписує особисто заповідач у присутності свідків і нотаріально завіряють. Місце, час, присутність заповідача, свідків та нотаріуса також обумовлюють ситуативний контекст.

Висновки. Дослідження доводить, що мовленнєвий жанр заповіту належить до юридичного дискурсу і є вторинним жанром. На основі аналізу поглядів на вивчення мовленнєвого жанру визначено основні конститутивні ознаки та складено «паспорт» англійського мовленнєвого жанру заповіту: 1) комунікативна мета; 2) модель адресанта; 3) модель адресата; 4) чинник комунікативного минулого; 5) чинник комунікатив-

ного майбутнього; 6) диктумний зміст; 7) жанрова тональність; 8) стандартна композиція у формі жанрових фрагментів; 9) специфіка комунікативної організації жанрових фрагментів; 10) параметр мовного втілення; 11) ситуативний контекст. Зважаючи на брак наукових розробок, предметом яких є заповіді, наголошуємо на доцільності проведення подальших лінгвістичних досліджень цього жанру.

Література:

1. Бацевич Ф. Термінологія комунікативної лінгвістики: аспекти дискурсивного підходу / Ф. Бацевич // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». – 2002. – № 453. – С. 30–34.
2. Бацевич Ф. Речевої жанр и коммуникативный смысл / Ф. Бацевич // Жанры речи. – 2005. – Вып. 4. – С. 150–185.
3. Бахтин М. Проблема речевых жанров / М. Бахтин. – М.: Искусство, 1979. – 423 с.
4. Дементьев В. Теория речевых жанров / В. Дементьев. – М.: Знак, 2010. – 594 с.
5. Мовленнєвий жанр «застереження» в аспекті міжкультурної комунікації / [Х. Дяків, Р. Помірко, Ф. Бацевич, А. Паславська та ін.]. – Львів: ПАІС, 2010. – 450 с.
6. Кравченко Н. Интерактивное, жанровое и концептуальное моделирование международно-правового дискурса / Н. Кравченко. – К.: Реферат, 2006. – 320 с.
7. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О. Селіванова. – Полтава: Довкілля-К, 2006. – 716 с.
8. Шмельова Т. Модель речевого жанра / Т. Шмельова // Жанры речи. – 1997. – Вып. 1. – С. 88–99.
9. Яхонтова Т. Лінгвістична генологія наукової комунікації: [монографія] / Т. Яхонтова. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2009. – 420 с.
10. Halliday F.E. England: a concise history / F.E. Halliday. – London: Thames & Hudson Ltd., 2000. – 240 p.
11. Martin P. A genre-based investigation of abstract writing in English and Spanish / P. A. Martin // Revista Canaria de Estudios Ingleses. – 2002. – № 44. – P. 47–64.
12. Miller C.P. Genre as social action / C.P. Miller // Quarterly Journal of speech. – 1985. – Vol. 70. – P. 151–167 – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www4.ncsu.edu/~crmiller/Publications/MillerQJS84.pdf>.
13. Swales J.M. Genre analysis: English in academic and research settings / J.M. Swales. – Cambridge: Cambridge University Press, 1990. – 260 p.
14. The National archives [Електронний ресурс] – Режим доступу : <https://www.nationalarchives.gov.uk>.
15. Urban G. Reviewed work on ‘Language as social semiotics: the social interpretation of language and meaning’ by M.A.K. Halliday / G. Urban // American Anthropologist, New Series. – 2005. – Vol. 83. – № 3. – P. 659–661. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.jstor.org/stable/676785>.
16. Wills Act 1837 [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.nzlii.org/nz/legis/consol_act/wa1837121.pdf.

Кульна О. В. Конститутивні ознаки англо-язычного речевого жанру заповіщення

Анотація. В статті проаналізовані погляди на вивчення речевого жанру в різних сферах мовознавства, пропонується «паспорт» речевого жанру заповіщення і наведені головні конститутивні ознаки цього жанру.

Ключові слова: речевої жанр, речевої жанр заповіщення, конститутивний ознака, «паспорт» речевого жанру.

Kulyna O. Constitutive features of the English speech genre of last will and testament

Summary. The article analyzes different points of views on the speech genre in linguistics, the “passport” of the English speech genre of last will and testament is designed and the main constitutive features of this genre are determined.

Key words: speech genre, speech genre of last will and Testament, constitutive feature, “passport” of speech genre.